।। श्री वीतरागाय नम: ।।

रत्नकरंड - श्रावकाचार

मंगलचरण

नम: श्री वर्धमानाय निर्धूतकलिलात्मने ।
सालोकानां त्रिलोकानां यद्‌विद्या दर्पणायते ।। १ ।।

अन्वयार्थ - (यद्‌विद्या) ज्यांचे केवल ज्ञान (सालोकानां) अलोकासिहत (त्रिलोकानां) तीन लोकांतील सर्व पदार्थांना (दर्पणायते) दर्पणाप्रमाणे युगपत् प्रतिबिंबित करते, व (निर्धूतकलिलात्मने) ज्यांनी आपल्या आत्मतत्त्वापासून संपूर्ण कर्ममल धुऊन टाकला आहे. त्या (श्रीवर्धमानाय) श्रीवर्धमान स्वामीला (नम:) नमस्कार असो.

विशेषार्थ - ग्रंथप्रारंभी स्याद्वादविद्याधिपती परम थ वीतराग श्रीसमन्तभद्र आचार्य यांनी जगातील भव्य जीवावर उपकार करण्याच्या हेतूने रत्नत्रय रक्षणाचा साक्षात् उपाय म्हणून हा रत्नकरंड श्रावकाचार नामक ग्रंथ रचना आहे. त्याची निर्विघ्न समाप्ती व्हावी म्हणून इष्टदेवता - नमस्कार रू प मंगल केले आहे.

श्री म्हणजे अंतरंग व बहिरंग लक्ष्मी, अनंतज्ञान-अनंतदर्शन-अनंतसुख - अनंतवीर्य ही अतरंग लक्ष्मी व समवसरण - अष्टप्रातिहार्य - सिंहासन - छत्रत्रय - ध्वजाचामर इत्यादि बहिरंग लक्ष्मी त्यायोगे जे वृध्दीला प्राप्त झाले आहेत अशा त्या श्रीवर्धमान स्वामीला इष्टदेव म्हणून नमस्कार केला आहे.

अथवा (अव१ + ऋद्द + मान) अव म्हणजे समंतात् सर्व बाजूंनी, ऋध्द म्हणजे वाढले आहे, पूर्णत्वाला, अतिशयत्वाला पोहोचले आहे, मान म्हणजे प्रमाणज्ञान - केवलज्ञान ज्यांचे त्या सर्व वीतराग-सर्वज्ञ-हितोपदेशी २४ तीर्थंकर परमदेवांना इष्टदेव म्हणून नमस्कार केला आहे.

जीव-पुद्‌गल-धर्म-अधर्म-आकाश-काल या सहा द्रव्यांच्या समुदायाला लोक म्हणतात. लोकाकाशाच्या बाहेरील चोहोबाजूच्या आकाशाला अलोकाकाश म्हणतात. वीतराग सर्वज्ञ देवांच्या केवलज्ञानरू पी दर्पणामध्ये लोक-अलोकातील सर्व पदार्थ व त्यांचे भूत-भविष्य-वर्तमान

त्रिकालवर्ती सर्व पर्याय युगपत् प्रतिबिंबित होतात. संपूर्ण ज्ञेयाला प्रतिबिंबित करणे हा शुद्धज्ञ ाानाचा स्वभाव आहे. या पदाने आचार्यांनी शुद्धज्ञानदर्शन, अनंतज्ञानदर्शन-पूर्णज्ञानदर्शन हा जीवाचा स्वभाव आहे, तोच केवलज्ञान अवस्थेत पर्यायरू पाने प्रगट होतो हे सूचित केले आहे.

तसेच 'निर्धूतकलिलात्मने' या पदावरू न आत्मा मुळात स्वभावत: कर्म-नोकर्म (शरीर) - भावकर्म (राग-द्वेष-मोह) या सर्व प्रकारच्या मलकलंकापासून उपाधीपासून अत्यंत विभक्त आहे हे सूचित केले आहे.

तसेच माझा आत्मा देखील या कर्म-नोकर्म-भावकर्म उपाधीपासून विभक्त होऊन मला शुद्ध स्वरूपाची प्राप्ती व्हावी हा नमस्कार करण्यामध्ये ग्रंथकारानी आपला उद्देश अभिप्राय सूचित केला आहे.

ग्रंथप्रतिज्ञा

देशयामि समीचीनं धर्मं कर्मनिवर्हणं।
संसारदु:खत: सत्त्वान् यो धरत्युत्तमे सुखे।।२।।

अन्वयार्थ- आचार्य या ग्रंथात धर्माचे स्वरूप सांगण्याची ग्रंथ प्रतिज्ञा करतात. (यो) जो (सत्त्वान्) संसारातील सर्व प्राणीमात्रांना (संसारदु:खत:) संसारातील पंच परावर्तनरूप दु:खापासून मुक्त करून (उत्तमे सुखे धरति) उत्तम शाश्वत मोक्षसुखात ठेवतो व (कर्मनिवर्हणं) ज्यापासून कर्माचा नाश होतो अशा (समीचीनं धर्मं) समीचीन खऱ्या धर्माचे स्वरूप (देशयामि) मी या ग्रंथात सांगतो.

विशेषार्थ - जगात धर्म करा असे सर्व लोक म्हणतात. पण धर्म म्हणजे काय याचे खरे स्वरूप कोणास माहीत नाही, 'धरतीति धर्म:' जो संसारातील सर्व जीवांना नरकादि दुर्गतिपरिभ्रमण दु:खातून मुक्त करून शाश्वत-अविनाशी-अतींद्रिय-अनुपम आत्मिक मोक्षसुखाची प्राप्ति करून देतो तो धर्म होय. अशा प्रकारचा धर्म बाजारात कोठे विकत मिळत नाही. धर्म - विक्रीचे कोठे एखादे दुकान नाही की जेथे जाऊन वाटेल तितका पैसा देऊन धर्म विकत घेता येईल. तसेच धर्म लोकव्यवहारात देवाण-घेवाण करता येणारी वस्तू नाही. देऊळ, पर्वत, नदी, अग्नी, देवमर्ती, तीर्थक्षेत्र या ठिकाणी ठेवलेली धर्म नामक वसतू नाही की त्या ठिकाणी जाऊन ती आणता येईल.

मोठे तप, व्रत, उपोषण करून शरीर कृश केले तरी त्याने धर्म नामक वस्तू मिळत नाही. मंदिरात मूल्यवान किंमतीची उपकरणे दिली, मोठे मंडळ मांडून पूजा विधान केले, जप-जाप्य केले, रात्रंदिवस भगवंताच्या नामाचा मोठ्याने टोहो (गजर) केला तरी देखील त्यापासून धर्म नामक वस्तू मिळत नाही. धर्म बाहेरन मिळणारी वस्तू नाही.

धर्म ह्या आत्म्याचा स्वत:सिद्ध स्वाभाविक स्वभाव आहे. धर्म, आत्म्यामध्ये, शाश्वत असणारी आपली निजवस्तू आहे, निजसंपत्ती आहे, निजवैभव आहे. परवस्तूवरील आत्मबुद्धी सोडून आपल्या ज्ञाता-द्रष्टा स्वभावाचे ज्ञान करून घेऊन त्यात लीन होणे हाच खरा धर्म आहे.

१) सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, सम्यक् चारित्ररूप रत्नत्रयधर्म हा आत्म्याचा धर्म आहे. उत्तम क्षमा, मार्दव आर्जव, शौच, सत्य, संयम, तप, त्या, आकिंचन्य, ब्रह्मचर्य हा १० भेदरूपाने सांगितला जाणारा आत्म्याचा स्वभाव धर्म आहे. सर्व जीवावर दयाभाव ठेवणे, अहिंसा-सत्य-अचौर्य-ब्रह्मचर्य-अपरिग्रेहरूप चारित्रधर्म धारण करणे हा जीवाचा स्वभावधर्म आहे.

राग-द्वेष-मोह हा अधर्म आहे. याचे उलट वीतराग भाव हा जीवाचा स्वभावधर्म आहे. अशुभराग-द्वेष-मोह यानी पापबंध होतो. देव-शास्त्र-गुरु यांची भक्तिरूप शुभराग यांनी पुण्यबंध होतो. राग-द्वेष-मोह भावांना कर्मबंध होतो. म्हणून शुभ-अशुभ रागभाव हा सर्व अधर्म आहे. वीतरागरूप शुद्धज्ञान दर्शनरूप परिणाम यांनी कर्माची संवरपूर्वक निर्जरा होते, कर्माचा पूर्णपणे नाश होतो म्हणून वीतरागरूप शुद्धज्ञानदर्शन स्वभाव परिणाम हाच जीवाचा खरा धर्म आहे.

जेव्हा हा आत्मा राग-द्वेष-मोहरूप परिणति सोडून वीतराह-शुद्धज्ञान दर्शनरूप-परिणति करतो तेव्हा निमित्तभूत बाह्य समस्त वस्तू देखील मंदिर-प्रतिमा, (मूर्ति) तीर्थक्षेत्र, दान-जप-तपवगैरे सर्व व्यवहारनयाने धर्म म्हटले जातात बाह्य परद्रव्य-क्षेत्र-काल वगैरे हे केवळ निमित्तमात्र आहेत. सम्यग्दर्शनरूप वीतराग परिणतीशिवाय केवळ बाह्य आचारधर्म हा कर्मबंधालाच कारण असल्यामुळे तो व्यवहारनयाने देखील धर्म म्हटला जात नाही. सम्यग्दर्शनरूप वीतरागपरिणतीसहित केलेला बाह्य आचारधर्म उत्तम क्षमादिक दशलक्षण धर्म, जीवदयारूप धर्म, हा सर्व व्यवहारनयाने धर्म म्हटला जातो. म्हणून सम्यग्दर्शनरूप वीतरागपरिणति हाच जीवाचा खरा समीचीन धर्म आहे.

'न धर्मो धार्मिकै र्विना' धार्मिक पुरुषाशिवाय धर्म वेगळा नाही. धार्मिक पुरुषाचे धर्ममय जीवन, धार्मिक भावना, धार्मिक पुरुषाचे धर्ममय जीवन, धार्मिक भावना, धार्मिक आचरण हाच खरा धर्म आहे.

धर्माचे स्वरू प

सद्दृष्टिज्ञान-वृत्तानि धर्मं धर्मेश्वरा विदु:।
यदीयप्रत्यनीकानि भवन्ति भवपद्धति:।।३।।

अन्वयार्थ- (धर्मेश्वरा:) धर्माचे नायक भगवान सर्वज्ञ देव (सद्दृष्टिज्ञान-वृत्तानि) सम्यग्दर्शनज्ञान-चरित्र यानाच (धर्मं विदु:) धर्म म्हणतात. (यदीयप्रत्यनीकानि) याचे उलट मिथ्यादर्शनज्ञान-चारित्र (भवपद्धति:भवन्ति) संसाराच्या परिपाटीला पंच परावर्तनाला कारण होतात.

विशेषार्थ- सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्ररू प राग-द्वेष-मोहन-भाव हाच जीवाचा अधर्म आहे व तो कर्मबंधाला-संसार परिभ्रमणाला कारण आहे.

वीतराग सर्वज्ञ खरा देव, वीतराग सर्वज्ञप्रणीत शास्त्र खरे शास्त्र व वीतराग-निर्ग्रंथ खरा गुरु यांचे विषयी त्यांच्या वीतराग रत्नत्रय धर्माविषयी श्रद्धा-भक्ति-अनुराग याला व्यवहार धर्म म्हटले आहे. त्यांच्य वीतरागधर्मावरू न आपल्या वीतराग ज्ञान-दर्शन स्वभावाची रुचि-प्रतीति-अनुभूति-परिणति हा निश्चयधर्म होय. जीव-अजीव अत्त्वाचे आत्म-अनात्म तत्त्वाचे स्व-परतत्त्वाचे यथार्थ भेदविज्ञान तेच सम्यग्दर्शन, तेच सम्यग्ज्ञान व शुभ-अशुभरू प अनात्मभावापासून, राग-द्वेष-मोहापासून पराङ्मुख होऊन आपल्या वीतराग शुद्धज्ञान-दर्शनस्वभावात उपयोगाची स्थिर वृत्ती तेच सम्यक् चारित्र होय. त्यामुले संसारपरिभ्रमणापासून हा जीव मुक्त होतो व शाश्वत सुखाची प्राप्ती करू न घेतो, यास्तव सम्यग्दर्शनज्ञान-चारित्र हाच जीवाचा खरा धर्म आहे.

स्व-पराविषयी एकत्वाध्यास, एकत्वबुद्धी, शरीरादि परद्रव्याविषयी आत्मत्वबुद्धी-ममत्वबुद्धी-राग-द्वेष-मोह परिणाम हेच मिथ्यादर्शनज्ञान-चारित्र संसारभ्रमणाचे मूळ कारण आहे.

व्यवहार सम्यग्दर्शनाचे स्वरू प

श्रद्धानं परमार्थानां, आप्तागमतपोभृतां।
त्रिमूढ ापोढ मष्टांगं, सम्यग्दर्शनमस्मयं।।४।।

अन्वयार्थ - (परमार्थानां आप्तागमतपोभृतां) खरा देव. खरे शास्त्र. खरे गुरु यांचेविषयी (त्रिमूढ ापोढं) तीन मूढ तेने रहित (अष्टांगं) आठ अंगानी सहित (अस्मयं) आठ गर्वानी रहित (श्रद्धानं) असे श्रद्धान (सम्यग्दर्शनम्) ते व्यवहार सम्यदर्शन होय.

विशेषार्थ - जो वीतराग-सर्वज्ञ व हितोपदेशी आहे, जो स्वत: केवलज्ञानाने सर्व पदार्थाचे वस्तुनिष्ठ अनेकान्तस्वरूप जाणून भव्य जीवांना प्रयोजनभूत जीव-अजीव तत्त्वाचा उपदेश यथार्थ करतो तोच खरा आप्त (देव) होय. जे सर्वज्ञ देवांनी सांगितले तेच खरे शास्त्र, आप्तदेवांनी सांगितलेल्या आगमाप्रमाणे जो वीतराग रत्नत्रय धर्माचे आचरण करतो तोच खरा गुरु होय. त्यांचेवर श्रद्धान करणे ते सम्यग्दर्शन होय.

प्रश्न - तत्त्वर्थसूत्र ग्रंथात तत्त्वर्थश्रद्धान याला सम्यग्दर्शन म्हटले आहे. येथे खरा देव-शास्त्र-गुरु यांचेवर श्रद्धान करणे याला सम्यग्दर्शन म्हटले आहे असे वेगळे वर्णन का?

उत्तर - दोन्ही लक्षण- कथनात शब्दभेद दोन्ही लक्षण-कथनात शब्दभेद असला तरी त्यामध्ये अर्थभेद नाही. खरा देव-शास्त्र-गुरु यांचेवर श्रद्धान म्हणजे त्यांनी सांगितलेल्या जीव-अजीव तत्त्वाचे यथार्थ श्रद्धान, भेदविज्ञान त्यालाच सम्यग्दर्शन म्हटले आहे.

वीतराग-सर्वज्ञ आप्ताशिवाय खरा आगम प्रगट होत नाही. खऱ्या आगमाशिवा झींव-अजीव आदि सात तत्त्वांचे यथार्थ ज्ञान होऊन शकत नाही. म्हणून तत्त्वर्थ-श्रद्धानाचे मूळ कारण खरा देव-खरे शास्त्र-खरा गुरु हेच आहेत. म्हणून त्यावर तीन मूढतेने रहित, आठ गर्वाने रहित, आ अंगांनी सहित जे श्रद्धान त्याला व्यवहार सम्यग्दर्शन म्हटले आहे.

आत्पाचे लक्षण

आप्तेनोच्छिन्नदोषेण, सर्वज्ञेनागमेशिना।
भवितव्यं नियोगेन, नान्यथा ह्याप्ताता भवेत्।।५।।

अन्वयार्थ - (आप्तेन) खरा देव (उच्छिन्नदोषेण) निर्दोष वीतराग (सर्वज्ञेन) सर्वज्ञ (आगमेशिना) खऱ्या आगमाचा उपदेश करणारा असाच (नियोगेन) नियमाने (भवितव्यं) असला पाहिजे. (हि अन्यथा) कारण त्याशिवाय (आप्तता न भवेत्) खरा आप्तपणा संभवू शकत नाही.

विशेषार्थ- धर्माचा मूळ अर्थकर्ता धर्माचे यथार्थ स्वरूप सांगणारे भगवान आप्तदेव आहेत. जो वीतराग- सर्वज्ञ व हितोपदेशी आहे तोच खरा आप्त म्हटला जातो. त्याशिवाय खरा देवपणा प्राप्त होत नाही.

क्षुधा-तृषा आदि १८ दोषांचे वर्ण आचार्य पुढे करणार आहेत. जो स्वतःक्षुधा-तृषा-काम-क्रोधादिक दोषांनी सहित आहे, जो कामादिक विकारांनी दुःखी आहे तो दुसऱ्याचे दुःख कसे दूर करू शकणार? ज्याला शत्रू आहेत, शत्रूपासून ज्याला भीती आहे म्हणून जो चक्र, वज्र, दंड, परशु आदि शस्त्रास्त्र धारण करतो तो दुसऱ्याचे भय कसे दूर करणार? दुसऱ्याचे रक्षण कसे करणार ?

ज्याला रात्रंदिवस ईर्षा, द्वेष, चिंता लागली आहे तो सुखी कसा असणार ? जो स्वतःसुखी नाही तो दुसऱ्याचे दुःख दूर करून त्याला सुखी कसे करणार ? जो कामासक्त आहे, स्त्री-लक्ष्मी-पार्वती आदि ज्याच्या अर्धासनावर विराजमान आहेत, जो त्यांच्या परवश आहे, तो दुसऱ्यास स्वतंत्र कसे करणार ? जो गर्वाच्या आधीन आहे, निद्रेच्या आधीन आहे, शेषशायी आहे, याच्यामागे जन्म-मरणाचा फेरा लागलेला आहे, जो पुनः पुनः अवतार घेणार आहे, तो दुसऱ्याला मुक्त कसा करू शकरणार? दोषी पुरुष सत्यार्थवक्ता कदापि होऊ शकत नाही. जो सत्यार्थवक्ता नाही त्याचे वचन कल्याणकारी कसे असणार ? म्हणून दोषी पुरुष कदाप आप्त होऊ शकत नाही. जो निर्दोष वीतरागी आहे तोच खरा आप्त होऊ शकतो. तोच यथार्थवक्ता होऊ शकतो, तोच अन्य जीवांना कल्याणाचा-हिताचा-सुखाचा मार्ग दाखवू शकतो.

जो अल्पज्ञ आहे, ज्याचे ज्ञान इंद्रियाधीन आहे, त्याला जीव-अजीव पदार्थाचे यथार्थ भेदविज्ञान होऊ शकत नाही. तो सत्यार्थवक्ता कसा होणार ? जो आत्मज्ञ आहे, तोच खरा सर्वज्ञ होऊ शकतो. सर्वज्ञ होण्यासाठी आपला उपयोग सर्व पदार्थांकडे लावावा लागत नाही.

सर्व पदार्थांकडे उपयोग लावल्याने सर्व पदार्थांचे ज्ञान होऊ शकत नाही. सर्व पदार्थ स्वयं ज्ञेयरूप आहे. ते पदार्थ जीवाच्या ज्ञानरूपी दर्पणात स्वयं प्रतिबिंबित होतात. जो आपल्या ज्ञानदर्पणात पाहतो त्याला सर्व पदार्थांचे ज्ञान आपोआप होते. म्हणून सर्वज्ञ होण्यासाठी प्रथम आत्मज्ञ बनले पाहिजे. आपल्या आत्म सर्वज्ञस्वभाव आहे, हे जाऊन आपला उपयोग आपल्या आत्मदेवाकडे लावणे हेच सर्वज्ञ बनणे होय.

जो अल्पज्ञ आहे, ज्याचे ज्ञान इंद्रियाधीन आहे, तो परमाणू आदि सूक्ष्मपदार्थ, मेरू पर्वत आदि दूर पदार्थ व राम रावणादि कालांतरित पदार्थ, जीवाचे पाप-पुण्य आदि अदृष्ट पदार्थ कसे जाणणार?

इंद्रियजनित ज्ञान एका पदार्थाच्या वर्तमानकालीन स्थूल पर्यायाला देखील स्पष्ट जाणू शकत नाही. मग जगातील जीव-पुद्गल आदि अनंत पदार्थ व त्यांचे भूत-भविष्यकालीन होणारे अनंत पर्याय यांचे ज्ञान या इंद्रियज्ञानाला कसे होणार ?

यावरून जगातील अनंत पदार्थ व त्यांचे त्रिकाली होणारे अनंत पर्याय यांना युगपत् जाणण्याचे सामर्थ्य जीवाच्या अतींद्रिय ज्ञानस्वभावातच आहे. ते अतींद्रिय ज्ञान ज्याला आहे, तो सर्वज्ञ भगवानच खरा आप्त-देव होऊ शकतो. त्याचेच वचन सत्यार्थ असते. जो वीतराग-सर्वज्ञ असतो. तोच परम हितोपदेशी होऊ शकतो. सत्यार्थज्ञाताच सत्यार्थवक्ता होऊ शकतो. ज्ञानाच्या परम अतिशयाने वीतराग सर्वज्ञ आप्तदेवांनाच असा वचनअतिशय प्राप्त होतो की त्यामुळे वीतरागी सर्वज्ञ भगवान आप्त आपल्या दिव्यध्वनीने भव्य जीवांना जीव-अजीव तत्त्वाचा, परमहिताचा, मोक्षमार्गाचा उपदेश देतात. त्यांची (काररूप निरक्षरी दिव्यवाणी भव्यजीवांच्या भाग्योदयवश व काययोगवश त्यांच्या सर्व अंगातून निघते. सर्वज्ञ भगवान दिव्यध्वनीच्या द्वारे सर्व भव्य जीवांना कल्याणाचा-शाश्वत सुखाच्या मार्गाचा उपदेश देतात. म्हणून जो हितोपदेशी असतो, तोच खरा आप्त होऊ शकतो. 'यो यत्र अवंचक: स तत्र आप्त:' जो ज्या विषयात अवंचक स्वत: न फसणारा व दुसऱ्यास न फसविणारा पूर्णज्ञानी असतो, तोच खरा आप्त होऊ शकतो. वीतराग सर्वज्ञ भगवान सर्व पदार्थांच्या स्वरूपाच्या ज्ञानात अवंचक पूर्णज्ञानी असतात, म्हणून वीतरागी सर्वज्ञ-हितोपदेशीच खरा आप्त होऊ शकतो.

ज्याला अनंतज्ञान-अनंतदर्शन-अनंतसुख-अनंतवीर्य हे जीवाचे स्वत:सिद्ध सहजसिद्ध स्वाभाविक गुण प्रगट होतात तो वीतराग-सर्वज्ञ भगवानच खरा आपत म्हटला जातो. जरी आप्त हे मनुष्य आहेत, तथापि त्यांना सप्तधातुरहित परम औदारिक शरीर असते, त्यांच्या सर्व अंगातून (काररूप दिव्यध्वनी निघतो, त्यांना परम ज्ञानातिशय प्राप्त होतो. त्यामुळे ते सत्यार्थवक्ता असतात. त्यांच्या ज्ञानात सर्व लोक-अलोकातील पदार्थ प्रतिबिंबित होतात. म्हणून त्यांचे ज्ञान सर्वव्यापी म्हटले जाते. त्यांचे परम औदारिक शरीर परम दैदीप्यमान असते. त्यांच्या तेजापुढे सूर्य-चंद्राचा प्रकाश फिक्का पडतो. याप्रमाणे वीतराग-सर्वज्ञ-हितोपदेशी या तीन गुणातिशयांनी युक्त अरिहंत परमात्माच हितोपदेशी आप्त म्हटला जातो.

प्रश्न - आप्ता होण्यासाटी निर्दोष-वीतराग-सर्वज्ञ हितोपदेशी हे तीन गुण आवश्यक असतात असे का म्हटले जाते? येथे निर्दोषपणा असतो तेथे बाकीचे दोन गुण असतातच. जो केवळ निर्दोषी-वीतराग असतो त्याला आप्त म्हणतात असे मागण्यात काय दोष येतो?

उत्तर - केवळ निर्दोषपणा एक्ष`च लक्षण जर मानले तर धर्म-अधर्म-आकशादिक द्रव्ये नित्यशुद्ध निर्दोष आहेत. मग त्यांनाही आप्त म्हणावे लागेल असा अतिव्याप्ति दोष येतो. म्हणून निर्दोष (वीतराग) व सर्वज्ञ हेच आप्ताचे लक्षण सांगितले आहे.

प्रश्न - निर्दोष व सर्वज्ञ हे दोनच गुण आप्ताचे लक्षण गानले तर त्यात काय दोष येतो ?

उत्तर - सिद्धपरमात्मा निर्दोष व सर्वज्ञ आहेत. पण हितोपदेशी नाहीत म्हणून त्यांना आप्त म्हटल नाही. याप्रमाणे वीतराग-सर्वज्ञ-हितोपदेशी असे अरिहंत परमात्माच आप्त म्हटले जातात.

अठरा दोष

क्षुप्तिपासाजरातंक-जन्मान्तक-भय स्मया: ।
न रागद्वेषमोहाश्च यस्याप्त: स प्रकीर्त्यते ।।६।।

अन्ययार्थ - (क्षुत्-पिपासा-जरा-आतंक-जन्म-अन्तक-भय-स्मया: च राग-द्वेष-मोहा:) १) क्षुधा (भूक), २) पिपासा (तहान), ३) जरा - म्हातारपण, ४) आतंक-रो, ५) जन्म, ६) अंतक-मरण, ७) भय, ८) गर्व व च शब्दावरू न ९) चिंता, १०) रति, ११) निद्रा, १२) विस्मय १३) विषाद, १४) स्वेद (घाम), १५) खेद, १६) राग, १७) द्वेष, १८) मोह, हे अठरा दोष (यस्य न) ज्याला नसतात (स आप्त: प्रकीर्त्यते) तो आप्त म्हटला जातो.

विशेषार्थ - अन्यमतामध्ये राग-द्वेष-मोह-काम-क्रोधादि दोषांनी युक्त अशा देवाची मान्यता मानली जाते. देवाच्या मूर्तीला कपडे, आभूषणे घालतात. देवाच्या मूर्तीच्या हातात चक्र-दंड त्रिशूल इत्यादी शस्त्रास्त्रे असतात. देव दैत्य-असुर-राक्षसाचा संहार करतो असे मानले जाते. देवाला भूक लागते, देव जन्म घेतो, अवतार घेतो इत्यादी देवाविषयी अनेक मिथ्या मान्यता प्रचलित आहेत. पण वास्तविक जो राग-द्वेष मोहाने युक्त आहे, जो स्वत:दोषी आहे. तो दुसऱ्याला पवित्र, शुद्ध कसा करणार? म्हणून जो १८ दोषांनी रहित असतो असा निर्दोष वीतराग सर्वज्ञ भगवानच खरा आप्त म्हटला जातो. काही जैनमतानुयायी (श्वेतांबर मतानुयायी) वीतराग-सर्वज्ञ तीर्थकारांना तर देव मानतात. परंतु तीर्थकराविषयी देखील त्यांची विपरीत मान्यता आहे.

१) केवली कवलाहार घेता. २) द्रव्यलिंगी स्त्रीला देखील मुक्ती होते. तीर्थंकरापैकी काही तीर्थंकर स्त्रीपर्याय धारण करून मुक्तीला गेले अशा अनेक विपरीत कल्पना करतात.

प्रश्न - (श्वेतांबरमत) केवलींना शरीर असते. ज्याप्रमाणे आपले शरीर अन्नग्रहण-कवलाहारग्रहण केल्याशिवाय टिकू शकत नाही, त्याप्रमाणे केवलीचे शरीर देखील अन्नशिवाय कसे टिकणार ?

उत्तर - (दिगंबरमत) आपले शरीर हे सप्तधातूंनी युक्त असते म्हणून त्याला अन्नाची गरज लागते. पण केवलीचे शरीर परम औदारिक सप्तधातुरहित असते त्यांच्या शरीरात अन्नाची गरज नसते. म्हणून त्यांना कवलाहार-अन्नाहार नसतो. शास्त्रामध्ये त्यांना जे आहारक म्हटले आहे, ते नोकर्म आहाराच्या अपेक्षेने म्हटले आहे.

आहाराचे प्रकार - आहार ६ प्रकारचा सांगितला आहे.

णोकम्म-कम्महारो कवलाहारो य लेप्पमाहारो ।

उज्ज-मणो विय कमसो आहारो छव्विहो भणिओ ।।

णोकम्मं तित्थयरे, कम्मं णिरये य मामसो अमरे ।

कवलाहारो णरपसु, उज्जो पक्खीसु इगि लेवो ।।

अन्वयार्थ - १) नोकर्माहार, २) कर्माहार, ३) कवलाहार (अन्नाहार), ४) लेपाहार, ५) ओजसाहार, ६) मानसाहार याप्रमाणे आहार ६ प्रकारचा आहे, त्यापैकी तीर्थंकर केवलींना कर्माहार नोकर्माहारच असतो. प्रत्येक समयाला आहारवर्गणारूप नोकर्मपरमाणू शरीरामध्ये नवीन येतात व पूर्वीचे आलेले शहीरापासून वेगळे होतात. या आहारवर्गणारूप नोकर्मपरमाणूंच्या पूरणगलनामूळे केवलींचे शरीर कवलाहाराशिवाय अनेक वर्षे टिकून राहू शकते. त्यांना क्षुधादिक १८ दोष नसतात. त्यांना भुकेची बाधा नसते. म्हणून त्यांना कवलाहाराची गरज राहात नाही.

नारकी जीवांना अत्यंत भूक लागते पण त्यांना कणभर देखील अन्न मिळत नाही. त्यांचे वैक्रियिक शरीर असते. त्यामुळे त्यांच्या शरीराला अन्नाची गरज नसते. अन्नाशिवाय त्यांचे शरीर अनेक सागरवर्षे टिकते. त्यांना प्रामुख्याने कर्माहार व नोकर्माहार असतो. त्यांना पूर्व पापकर्माचे फल-निरंतर दु:खच भोगावे लागते. देवांना प्रामुख्याने मानसिक आहार असतो.

मनुष्य व तिर्यंचाना प्रामुख्याने कवलाहार-अन्नाहार असतो. पक्षयांची अंडी ओजसाहाराने वाढ तात. एकेंद्रियांना प्रामुख्याने लेपाहार असतो.

यांप्रमाणे केवलींना शरीर असल्यामुळे त्यांना यद्यपि नोकर्माहार असतो, म्हणून कवलाहारक म्हटले आहे, तथापि त्यांचे शरीर सप्तधातुरहित परम औदारिक शरीर असते. त्यामुळे त्यांना आपल्याप्रमाणे कवलाहाराची गरज नसते.

आपणास शरीर असते. आपल्या शरीरास कवलहाराची गरज असते. एवढ्यावरून त्यांना शरीर असंते तेव्हा त्यांच्या शरीराला देखील कवलाहाराची गरज असते असे मानणे हे युक्तिसंगत नाही.

आपणास जे असते ते केवलींना असते असे जर मानले तर आपणास मतिज्ञान-श्रुतज्ञान अल्पज्ञान असते तसे केवलींना देखील मंति-श्रुतज्ञान अल्पज्ञान असते असे मानावे लागेल. त्यांना केवलज्ञानाचा अभाव मानण्याचा प्रसंग येईल.

श्वेतांबर - त्यांना ज्ञानातिशय असतो म्हणून त्यांना केवलज्ञान असते.

दिगंबर - केवलींना जसा ज्ञानातिशय असतो म्हणून मति-श्रुतज्ञानाचा अभाव असतो, तसाच त्यांना क्षुधादिक १८ दोषांचा अभावरूप निर्दोषत्वरूप अतिशय असतो. म्हणून क्षुधादिक उपसर्गाचा अभाव असतो. त्यामुळे त्यांना कवलाहार मानणे हे युक्तिसंगत नाही.

श्वेतांबर - केवलींना चार अघातिकर्माचा सद्भाव असतो. वेदनीय कर्माचा उदय असतो. त्यामुळे वेदनीय कर्माचा उदयात होणारे क्षुधादिक ११ परीषह त्यांना होतात. त्यामुळे कवलाहार मानणे युक्तिसंगत आहे.

दिगंबर - वेदनीय कर्म मोहनीय कर्माच्या सद्भावातच साता-असातारूप फल देते. केवलींना मोहनीय कर्माचा अभाव असतो. त्यामुळे त्यांना वेदनीय कर्माच्या उदयात होणारे क्षुधादिक ११ परीषह नसतात. क्षुधादिक १८ दोषांचा अभाव असतो. म्हणून त्यांना कवलाहार मानणे हे युक्तिसंगत ठरत नाही. क्षुधा म्हणजे भोजनाची इच्छा. इच्छा हे मोहनीय कर्माचे कार्य आहे. जर केवलींना क्षुधा परीपह मानला तर त्यांना मोहनीयकर्माचा सद्भाव मानण्याचा प्रसंग येईल. जर त्यांना इच्छा उत्पन्न होते असे मानले तर सुंदर स्त्रीला पाहून तिचा उपभोग घेण्याची इच्छा होते असे मानण्याचा अनिष्ट पसंग येईल. त्यांना वीतराग-सर्वज्ञपणाचाही अभाव मानण्याचा

प्रसंग येईल.   केवली भगवान जर क्षुधेचा उपशम होण्यासाठी भोजनाचा स्वाद घेतात, तर तो स्वाद रसनेंद्रीयाने घेतात की केवलज्ञानाने ?

जर केवलज्ञानाने घेतात असे मानले तर केवलज्ञानाने ते सर्व पदार्थांचा उपभोग घेतात असे मानण्याचा प्रसंग येईल. केवलज्ञानाने जर अन्नाचा स्वाद घेतात असे मानले तर त्यांनी कवलाहाराचे अन्नाचा एक एक घास घेण्याचे काय प्रयोजन ? ते जगातील सर्व अन्नाचा एकदम एकच मोठा घास घेतात असे मानावे लागेल.

जर केवली रसनेद्रियाने स्वाद घेतात असे मानले तर डोळ्याने पाहणे, कानाने ऐकणे, घ्राणेंद्रियाने वास घेणे, स्पर्शनेंद्रियाने स्वर्शसुखाचा स्वाद घेमे या सर्व गोष्टी इद्रियज्ञानाने ते करतात असे मानावे लागेल. मग त्यांना मतिज्ञानी-अल्पज्ञानी मानावे लागेल. केवली-सर्वज्ञ मानता येणार नाही.

श्वेतांबर - सामान्यपणे जाणण्याचे कार्य ज्ञान सामान्य असेल तरी केवलीचे ज्ञान अतीन्द्रिय्सते म्हणून त्यांना केवली सर्वज्ञ मानण्यात बाधा येणार नाही.

दिगंबर - तर मग तसेच सामान्यपणे केवली शरीरधारी पुरुष आहेत तथापि त्यांचे शरिर परमऔदारिक अतिशययुक्त असल्यामुळे त्यांचे शरीर कवलाहाराशिवाय राहते असे मानण्यास काय हरकत आहे ?

श्वेतांबर - कलाहार व सर्वज्ञपणा हे युगपत मानण्यात काही विरुध येत नाही. आहाराचा व ज्ञानाचा परस्वर काही संबंध नाही. आहार घेणार्याला ज्ञान कमी असेत व आहार न घएमार्याला ज्ञान जास्त असते असा त्यांचा परस्पर काही संबंध लावता येणार नाही.

दिगंबर - तर मग बाह्य पदार्थ-धन-वस्त्र-आभारण-काम-विषयभोग यांचाही ज्ञानाशी काही संबंध मानता येणार नाही. केवली जसे कवलाहार घेतात तसा बाह्यपदार्थांचा उपभोग देखील घेतात असे मानण्याचा प्रसंग येईल.

श्वेतांबर - केवलींना मोहनीय कर्माचा अभाव असतो त्यामुळे त्यांना बाह्यपदार्थांचा उपभोग घेण्याची इच्छा होत नाही. परंतु त्यांना वेदनीय कर्माचा सदभाव असतो म्हणून त्यांना क्षुधादिक बाधा उत्पन्न होते. प्रत्येक कर्माचे कार्य वेगवेगळे असते. तेव्हा ते कवलाहार घेतात, त्यामुळे त्यांच्या   सर्वज्ञपणाला काहीच बाधा येत नाही.

दिंगबर- केवलींना जर मोहाचा अभाव असतो तर त्यांना भजनाची तरी इच्छा कशी होणार हाताने घास उचलून तोंडात घालणे-चावणे-गिळणे या इच्छा कशा होणार ?

श्वेतांबर - केवलींना अंतरायकर्माचा अभास असतो त्यामुळे इच्छा न करताना देखील आहार घेण्याच्या क्रिया स्वयं आपोआप होतात.

दिगंबर - तर मग अंतरायकर्माच्या अभावात सर्व भोगोपभोग वस्तूंचा उपभोग देखील इच्छा नसताना स्वयं आपोआप होतो असे मानण्याचा प्रसंग येईल.

श्वेतांबर - सर्व वस्तूंचा उपभोग घेण्यात व्रत-दिक्षेचा भंग होतो, साधुपणा नष्ट होतो. म्हणून त्यांना सर्व वस्तूंचा उपभोग मानणे युक्तिसंगत ठरत नाही. परंतु केवळ कवलाहारगेण्यात व्रत-दीक्षेचा साधुपणाचा भंग होत नाही. उलट साधुधर्माला शरीरस्थिती कारण असल्यामुळे त्यासाठी कवलाहार घेणे त्यांना आवश्यक असते.

दिगंबर - श्वेतांबर मतात तर "व्रत-दीक्षा-साधुपणा देखील मोक्षाला कारण मानला नाही. मल्लिकुमारिकेला गृहस्थावस्थेत केवलज्ञान झाले. भरचक्रवर्तीला षट्‌खंड पृथ्वीचा उपभोग घेत असताना, आरसे महालात केवलज्ञान झाले, मरुदेवी हत्तीवर चढली व पुत्राचा शोक करीत असताना तिला केवलज्ञान झाले, वेळूवर चढलेल्या नटाला केवलज्ञान झाले. गृहस्थाला, स्त्रीला कोणाही भेषधार्याला मोक्षप्रप्ती होते. सर्व प्राणीमात्राला मग तो जातीने कोणीही असो, खाटीक असो, चांडाल असो त्याला मोक्ष होतो. हृषीकेश चांडालाला केवलज्ञान प्राप्त होऊन त्याला मोक्षप्राप्ती झाली. मोक्षासाची व्रत-तप-दीक्षा-आचरण वगैरेचे मुळीच प्रयोजन नाही. गृहस्थाला प्रथम केवलज्ञान होते नंतर तो यती होतो". इत्यादी युक्तिशास्त्र विरुध्द कथन श्वेतांबरमध्ये केले आहे. गृहस्थावस्थेतच सर्वज्ञ झाल्यावर मग त्याला यती होण्याचे तरी प्रयोजन काय? तसेच यतिदीक्षा ग्रहण करून वस्त्र धारण करणे, मुखपट्टबंधन करणे, दंड धारण करणे. बोधिपात्र धारण करणे हा सर्व परिग्रह कशासाठी ? या प्रमाणे केवलींना कवलाहार मानणे, त्यांना क्षुधादिक परीषह होतात असे मानणे हे सर्व युक्ति-शास्त्र -विरुध्द कथन आहे.

ज्यावेळी सातिशय अप्रमत्त गुणस्थानवर्ती मुनी चारित्रमोहाचा उपशम किंवा क्षय करण्यास उद्युक्त होतात तेव्हा ते ुपसमश्रेणीने किंवा क्षपकश्रेीने वरचढतात. उपशमश्रेणीने चढणारा मुनी क्रमाने ७-८-९-१०-११ गुणस्थानापर्यंत जाऊन तेथून नयमाने क्रमाने खाली येतो, वर चढत नाही. वर चढण्यासाठी क्षपकश्रेणीनेच चढावे लागते. क्षपकश्रेणीने चढणारा क्रमाने ७-८-९-१० गुणस्थानात संपूर्ण चारित्रमोहकर्माचा क्षय (नाश) करून एकदम १२ व्या क्षीममोह

नामक गुणस्थानात जातो. तेथून नयमाने वर चढ त १३-१४ गुणस्थानात जाऊन मोक्षास जातो, खाली पडत नाही.

श्रेणी चढ तांना मुनीचे करण-त्रय तीन प्रकारचे विशद्ध परिणाम होतात. १) अध:करण, २)अपूर्वकरण, ३) अनृत्तिकरण

ज्यावेळी मुनीश्वर सातसय अप्रमत्त गुणस्थानामध्ये अध:करणरूप परिणाम करीत असतात, तेव्हा त्यांना चार आवश्यक होतात. १) अनंतगण वशुद्धि - प्रत्येक समयाला अनंतट विशुद्ध परिणाम होतात. २) स्थितिबंधापसरण - पापकर्माचा स्थितिबंध कमी कमी होत जातो. ३) अनन्तगुण पुण्य- अनुभागवृद्धी इ सातावेदनीयाद पुण्यप्रकृतीचा अनुभागरस ननतपट वढ त जातो. ४) अननतगुण पाप-अनुभागहानि- असातादि पाप प्रकृतींचा अनुभागरस अनन्तपट कमी होत जातो. अर्थात पापकर्मांची विषरूप व हालाहल विषरूप तीव्रतर व तीव्रतम शक्ति कमी होऊन त्यांचे निंब व कांजीररूप मंद-मंदतर रूतांतर होते.

त्यानंतर अपूर्वकरण गुणस्थानाध्ये चार आवश्यक होतात. १) गुणश्रेणी निर्जरा, २) गुणसंक्रमण, ३) स्थितिकांडक घात, ४) अनुभागकांडक घात.

१) पापकर्माची असंख्यातपट गुणश्रेणीरूपाने निर्जरा होते.

२) असाताचे सातारूपाने संक्रमण होते.

३) पापकर्माची स्थिती कांडकरूपान कमी होते.

४) पापकर्माचा अनुभाग (फल) कांडकरूपाने कमी होतो.

त्यामुळे केवलीना मोहनीयर्माचा अभाव असल्याने असाता वेदनीयाचा उदय असतांना देखील असाताचा रसअनुभाग घातकर्माच्या अभावात इतका क्षीण होतो की त्यामुळे तो क्षुधादक परीषह बाधा उत्पन्न करण्यास समर्थ होत नाही.

समयट्ठिदिगो बंधो सादस्सुदयपपगो जदो तस्स।
तेण असादस्सुदओ सादसरूवेण परिणमदि।।
एदेण कारणेण दु सादस्येव दु णिरंतरो उदओ।
तेण असादणिमित्ता परीसहा जिणवरे णत्थि।।

णट्ठा य रायदोसा इंदियणाणं च केवलिम्मि जदो।

तेण दु सादासादज-सुह दुक्खं णत्थि इंदियजं।। (गोम्मटसार)

पूर्वी बांधलेल्या असाता कर्माचा अनुभाग-फलदायक शक्ती अनन्तभाग हीन झाल्यामुळे नवन असाताचा बंध होत नाही. १२ व्या गुणस्थानापासून केवळ साताकर्माचाच बंध सुरू होतो. साताचा बंध देखील १ समय स्थितिमात्र असतो. ज्या समयाला बंध त्याच समयाला स्थिति, अनुभाग व निर्जरा होते. ईर्यापथ आस्त्रव असल्याने बंध-स्थिति-उदय-निर्जरा एकाच समयात होतात.

भगवंताला सात-कर्माचा उदय नेहमी असतो व ते साताकर्म शक्ती य तितकी सुखवृद्धी करण्याचे कार्य करीत असते व इतके असाता वेदनीय कर्म जास्त जास्त नि:सत्त्व होऊन जाते. त्यामुळे समुद्रामध्ये विषाचा एक थेंब पडला असता तो जसा सर्व समुद्रास विषमय करण्यास समर्त होत नाही. तद्वत अनंतपटीने सुखोत्पादनाचे कार्य करीत असलेल्या साताकर्माच्या उदयावस्थेत असाताचा किंचितसा पण नि:सत्त्व उदय प्रभूंना क्षुधेची वेदना उत्पन्न करण्यास समर्त होत नाही. म्हणून असाताच्या उदयाने उत्पन्न होणारा परीषह जिनेंद्राला नाही. भगवंताचे राग-द्वेष नष्ट झाले व इन्द्रियजनित ज्ञानाचा अभाव झाला, त्याअर्थी साता-असाता यापासून उत्पन्न होणारे इंन्द्रियजन्य सुख-दुख हेही त्यास होत नाही. अति मंद असलेले असाता वेदनीय आपले कार्य करण्यास समर्थ नाही. कारण ज्याप्रमाणे मंद उदयरूप संज्वलकषाय अप्रमत्तादि गुणस्थानात प्रमाद उत्पन्न करू शकत नाही; अथवा जशी अति तीव्र वेदाच्या उदयाने मैथुनसंज्ञा ही नवव्या गुणस्थानात वेदाचा मंद उदय असल्यामुळे त्या ठिकाणी उत्पन्न होत नाही; अथवा निद्राप्रचलेचा उदय बाराव्या गुणस्थानात शेवटच्या दोन समयापर्यंत असूनही उदीरणेवाचून तो निद्रा आणण्यास-समर्त होत नाही; जागृत अवस्था असल्यावाचून आत्मानुभवरूप ध्यानही होऊ देत नाही, त्याप्रमाणे असाता कर्म उदीरणेशिवाय क्षुधातृषादिक उत्पन्न करू शकत नाही. अप्रमत्त अशा साधूंनी आहाराची नुसती इच्छा केली तरी त्यांना प्रमतपणा प्राप्त होतो मग भोजन करणाऱ्या केवलीला प्रमत्तपणा प्राप्त होत नाही हे म्हणणे मोठे आश्चर्य आहे. केवली भगवान त्रैलोक्यातली सर्व चारचार वस्तूंना युगपत पाहणारे असून त्यांना ताडन, मारण, छेदन, भेदन, ज्वलन, मद्यं, मांस वगैरे अशुचि पदार्थ दिसत असतात. असे असूनही ते भोजन कसे करतात ? अल्पशक्तिदारक असा गृहस्त देखील वरील निंद्य पदार्थ पाहून अंतराय मानतो व तत्काल भोजनाचा त्याग करतो. मग केवली अंतराय न पाळतील तर सामान्य गृहस्थाहून देखील त्यांची भोजनावरील आसक्ती दृढ असली पाहीजे व शक्तीही कमी असली पाहिजे असे मानावे लागेल व

असे मानले तर त्यांची अनंत शक्‍ती कोठे राहिली? ज्यास क्षुदेची वेदना राहिली त्यास अनंतसुक तरी कोठचे? क्षुधेसारखी प्रबल वेदना जगातदुसरी नाही. जर ती सर्वज्ञाला मानली तर अनन्तवीर्य व अनन्तसुख हे त्याठिकाणी राहणार नाहीत. विचार करा, मुनीश्वराला तपश्चरणाच्या प्रभावाने अशा प्रबल ऋध्दी प्राप्त होतात की त्यामुळे मनुष्‌यांना अतर्क्‍य अशी कार्य त्यांना करता येतात. इतके सामर्थ्य ऋध्दिधारी मुनीश्वरांना असतांना अनन्तवीर्यधारक असे विशेषण सर्वज्ञाला देऊन त्यांच्या ठायी य:कश्चित आहाराशिवाय देहाची स्थिती ठेवता येण्याचे सामर्थ्य नाही असे ापण प्रतिपादन करता हे अगदी अयोग्य आहे. जर मनुष्याप्रमाणे सर्वज्ञालाही आहार, निद्रा, खेद, स्वेद, रोग, मल, मूत्र आहेत असे मानले तर सामान्य आत्मा व परमात्मा यात भेद कोणता राहिली ? दुसरे, जगणे काही अन्न-आहारावरच अवलंबून आहे असे नाही, ते आयुकर्माच्या उदयावर अवलंबून आहे.

भोगभूमीतील औदारिक देह धारण करणाऱ्या मनुष्याचे शरीर तीन कोस प्रमाणाचे असून ते फक्‍त आवळ्याएवढा आहार तीन दिवसाआड गेतात, यावरून कवलाहारानेच शरीर राहते ्सा नियम दिसून येत नही. केवळ आहारक या शब्दावरूनच जर कवलाहारी ठरवावयाचे तर सयोगी या शब्दाने मनाचे अस्तित्व, प्राण या शब्दाने पंचेन्द्रियांचे अस्तित्व, शुक्‍ललेश्या या शब्दाने कषायांचे अस्तित्व मान्य करावे लागेल. जिनेश्वराला अकरा परीषहा आहेत ते औपचारिक आहेत, म्हणजे वेदनीय कर्म विद्यमान आहे म्हणून ते आहेत एवढाच त्याचा अर्थ घ्यावयोाचा. मंत्राने अतवा औषधीच्या प्रभावाने विषाची शक्‍ती नाहीशी केली असता ते जसे प्राणहरण करण्यास समर्थ होत नाही, दव्दत मोहकर्माच्या अभावात शक्‍तिविरहित असाता वेदनीय कर्म भगवंताला क्षुधा उत्पन्न करू शकत नाही, कारण मणि, मंत्र, औषधी, विद्या व ऋद्दी वगैरे पदार्थात अतर्क्‍य शक्‍ती आहे.

गोशाला म्हणून कोणी एक गारोडी होता. त्याने महावीर स्वामीजवळ दीक्षा घेतली. पुढे त्यास विद्येचा अति गर्व चढला. त्याने महावीर स्वामीशी वादविवाद केला त्यात त्याचा पराभव झाला म्हणून त्यास क्रोध ुत्पन्न झाला व त्या आवेशात त्याने भगवंतावर समवसरणात एक तेजोलेस्या (अग्नी) सोडली. त्या समवसरणात दोन मुनी सिंहासनाकाली दग्ध झाले. एवढे्च नव्हे तर तैजसऋध्दीपासून उत्पन्न जालेली अग्निज्वाला भगवंतापर्यंत जाऊन पोहोचली. त्या ज्वालेने भगवंताला अतिशय उपसर्ग जाला. अग्नीच्या उष्णतेने भगवंताला आमातिसाराचा रोग उत्पन्न जाला. तो सहा महिनेपर्यंत राहिला. पुडे त्यांनी केवसलज्ञानाने जाणून आपल्या

शिल्याला सांगितले, "अमुक एका शेठजीच्या घरी जाऊन एका पक्ष्याचे पक्व मांस घेऊन ये. भक्षण केल्याने माझा रोग नाहीसा होईल" असे सांगून ते मांस आणवून ते भक्षण केले व आपण रोगमुक्त झाले. त्यावेळी भगवान् म्हणाले, "अरे, मी न समजता अशा कुपात्राला दीक्षा दिली. याप्रमाणे करेवलीवर अवर्णवाद (खोटा दोषारोप) केला आहे. तसेच उत्पन्न होताच ज्या वीरजिनेन्द्रला तीन ज्ञाने होती, तो जिनेन्द्र चटसालेत (पाठशालेत) शिकला, तीर्थंकर दीक्षा घेताना नग्न असतात परंतु मागाहून इंद्र त्यांच्या खांद्यावर वस्त्र टाकतो त्यावेळी ते ग्रहण करतात, जिनेश्वराची वाणी निष्फळ झाली, कारण गणधाराशिवाय ती कोणीच मानली नाही. आदिनाथ जुळवे ाहेत, कोणी एक युगल मरण पावला तेव्हा त्याची स्त्री सुनंदा, विधवा झाली. तिच्याशी ऋषभदेवांनी पुनर्विवाह केला. महावीर जिनांनी प्रथमत: देनंदा नामक ब्राह्मणीच्या गर्भात अवतार घेतला त्या ठिकाणी ते ऐंशी दिवस राहिले. त्यानंतर इंद्राने विचार केला की, अशा नीच कुलात भगवंताचा जन्म होणे योग्य नाही. म्हणून त्याने हिरण्यवेषी देवाला आज्ञा केली की तुम्ही भगवंताला देवनंदेच्या गर्भातून काढून सिध्दार्थ राजाच्या त्रिशला राणीच्या गर्भात आणून ठेवा. आज्ञेप्रमाणे देवाने तसे केले वगैरे वगैरे. याठिकाणी विचार करा की जीव आपापल्या कर्माप्रमाणे उच्चनीच कुलात जन्म घेत असताना तो देवादिकांना कसा फेरता येईल? परंतु ज्याला मिथ्यादर्शनाचा उदय झाला तो काय वर्णन करील याचा नेम नाही.

श्वेतांबरमतवादी आणखी कसल्या विरोधी गोष्टी लिहितात पहा - तीर्थंकर केवलीला सामान्य केवली नमस्कार करतात. बाहुबलींनी ऋषभदेवाला नमस्कार केला हे म्हणणे चुकीचे आहे. कारण सातव्या गुणस्थानापासून वंद्यवंदक भाव नाही. ज्या ठिकाणी आत्मस्वभावाचा अनुभव असावयाचा तेथे तसा भाव कोठून असणार? जो कृतकृत्य, भगवान सर्वज्ञ देव झाला त्यास इतरास नमस्कार करण्याचे प्रयोजन काय ? 'वंदन करण्यायोग्य परमेष्ठी व वंदन करणारा मी' असा भाव सहाव्या गुणस्थानापर्यंतच असतो. याशिवाय ते असे म्हणतात की कोणी एक स्कंधक नावाचा त्रिदण्डी संन्यासी आपणाकडे येत आहे असे पाहून वीरजिनेश्वरांनी गैतमगणधरास सांगितले की, 'हा समोर स्कंधक संन्यासी येत आहे तो मोटा जबर आहे. तुमचा याचा मेळ बसेल. तुम्ही समोर जाऊन त्यास घेऊन या.' यावरून गौतमगणधर मोट्या भक्तीने सामोरे जाऊन त्यास घेऊन आले व त्याचा आदरसत्कार केला. अव्रतसम्यग्दृष्टी देखील कुलिंगी साधूचा सन्मान करीत नाही, मग महाव्रती गणधर कसा करतील?

द्रव्यलिंग स्त्रीला पंचम गुणस्तानाशिवाय पुढची गुणस्थाने होत नाहीत. पहिली तीन संहनने नाहीत, अहमिन्द्र-लोक-प्राप्ती नाही व ती सातव्या नरकात जात नाही. मग अशा स्त्रीना

मुक्ती होत असे कसे म्हणता येईल ? मल्लिनाथ जिनेश्वराला त्यांनी स्त्री मानले आहे. इतकेच नव्हे तर तिची प्रतिमा पुरुषस्वरुपाची बनवून ते पूजन करतात, हे कसे ?

कोणा एका हरिक्षेत्रास राहणार्या भोगबूमिज मनुष्याला ज्याचे शरीर दोन कोस उंचीचे होते, त्यास त्याच्या पूर्वजन्मीच्या एका शत्रने हरण करून आणले, त्याचे दोन कोस सरीर लहान करुन त्यास भरतक्षेत्राचे राज्य दिले व त्यास मांसभक्षण करावयास लावून नरकास पोहोचविले. त्यापासून हरिवंशाची उत्प्ती जाली असे त्यांनी मानले आहे. अशा कल्पनेला काही मर्यादा राहात नाह. दोन कोसाचा देन लहान कसा केला ? त्यास वरुन छेदिले की खालून छेदिले ? याचे उत्तर त्यांना देता येणार नाही. भोगभूमीतील सर्व जीव देवगतीत उत्पन्न होतात. तेथील स्त्रीपुरुषांच्या उत्पत्तीचे प्रमाण ठरलेले आहे. मातापित्याचा अन्त होण्यापूर्वी त्यांची उत्पत्ती होत असते असे त्यांनी मानले आहे. पण याप्रमाणे अनंतकाल गेल्यानंतर एक एक जीव कमी होतो असे ते म्हणतात. यामुळे भोगभूमी ओस पडेल, त्याची वाट काय ? असे होणे अशक्य. परन्तु मिथ्यादृष्टि बुद्धीला अन्त नाही. ते वाटेल तसे बोलतील व लिहून ठेवतील.

सहा द्रव्याचे वर्ण करावयाचे परंतु त्यातून काल हे द्रव नसून सतत बदलणाऱ्या समय, घटिका व्यवहारकालाला त्यांनी काल म्हटले आहे.

साधूंची निन्दा करणारा जो असेल त्यास मारण्यात पाप नाही. देव, गुरु, धर्माचा द्रोह करणारा चक्रवर्ती जर असला तर त्याच्या सैन्याचा विध्वंस करावा, त्यात त्यास पाप नाही. आपणात ऋद्धी वगैरेचे सामर्थ्य असताना जो जर त्यास मारणार नाही तर तो साधू अनन्तसंसारी म्हणावा, असे त्यांनी प्रतिपादन केले आहे. अशा पापी साधूला साम्य-भाव कसला व वीतरागता तरी कोठली ?

असे असंबद्ध लिहून यांनी मोठमोठ्या शीलवान पुरुषांना दोष लावूनही ते निर्दोष आहेत असेच प्रतिपादन केले आहे. भरतचक्रवर्तीने आपल्या ब्राह्मी नामक बहिणीशी लग्न लावले. द्रौपदीला पाच पती होते व पाच पती असूनही ती साध्वी होती. पाच पती असूनही द्रौपदी साध्वी कशी होऊ शकते ? असे कोणी विचारल्यास ते उत्तर देतात, एखाद्या राजाने शंभर स्त्रियांशी लग्न लावले म्हणून तो शीलवान नव्हे काय(जसे पुरुषाने काही नियमित स्त्रिया करण्याचा नियम केला असल्यास त्याचे शील नाहीसे होऊ शकत नाही, त्याप्रमाणे स्त्रीनेही काही नियमित पुरुषांचा नियम केल्यास तिचे शीलव्रत नाहीसे होत नाही.

देव व मनुष्यामध्ये कामसेवन होऊ शकते असेही ते म्हणतात. पण वैक्रियिकदेह धारण करणारे देव व सप्तधातुमयी मलिन देहधारी मनुष्यामध्ये संयोग होत नाही, याचा विचार करतो कोण (उपोषण असेल व दुसऱ्या साधूचे भोजन होऊन त्यापैकी काही अन्न शिल्लक राहिले असेल, ते जर गुरूच्या आज्ञेने त्या उपोषणधारी साधूने ग्रहण केले तर त्या व्रतभंगाचा दोष येत नाही. उपवासात औषध भक्षण करण्याने उपवासभंग होत नाही. समवसरणात जिनेश्वर नग्नमुद्रेनेच बसलेले असतात, परंतु ते वस्त्र पांघरल्याप्रमाणे दिसतात. साधु-यतींनी काठी, पात्र, वस्त्र वगैरे चौदा उपकरणे ठेवणे हा धर्म आहे. चाण्डालाला मुक्ती होते. महावीरस्वामीच्या समवसरणात सूर्यचन्द्र आपल्या विमानासह आले होते. (शाश्वतगतीच्या मर्यादेचा हा भंग आहे.) साधूचे मन कामवेदनेने चंचल झाल्यास आपली स्त्री देऊन त्याची वेदना शांत करावी. गंगादेवीशी पंचावन हजार वर्षेपर्यंत भरतचक्रवर्तीने कामसेवन केले. भोगभूमीचे युगल मलमूत्रधारी आहेत. त्यांचा अन्त होतो तेव्हा त्यांच्या तीन कोसप्रमाण शरीराला देवता उचलून नेतात व भैरुंड नामक पक्ष्याकडून तो खाववितात. यादवादिक सर्व क्षत्रिय मांसभक्षी होते. गौतमगणधर आनंद नामकि श्रावकाच्या घरी कुशलवृत्त विचारण्याकरिता गेले असता खोटे बोलले. महावीर जिनांनी जन्मकाली मेरुपर्वत कम्पायमान केला. कातड्यात ठेवलेले तूप व पाणी पवित्र असते. याप्रमाणे हजारो विपरीत व अनर्थकारक विषयांचे प्रतिपादन करून त्यांनी कल्पितसूत्रोची रचना केली आहे. त्याचे येथे कोठपर्यंत वर्णन करावे (त्यांच्या धर्माची सामान्यत: कल्पना येण्याकरिता वरील काकही उतारे दिले आहेत.

या श्वेताम्बरी मतामध्येढूंढ्या म्हणून एक पंथ आहे. तो प्रतिमेला नमस्कार वगैरे करू न नये असे म्हणतो. कारण प्रतिमा १ पाषाणाची असून पाषाण हा एकेन्द्रिय आहे. त्यापुढे आपण पंचेन्द्रिय असून नमस्कार करणे, पूजन करणे, भक्तीने नाचणे वगैरे क्रियेपासून शुभगती कशी प्राप्त होईल (आपले कल्याण करू न धेणे असे तर आमच्या साधूीचे दर्शन घ्यावे म्हणजे झाले असे त्याचे म्हणणे आहे. त्यावर त्यांना असा प्रश्न आहे की, मलमूत्रादिकांनी भरलेल्या परन्तु चर्माने आच्छादिलेल्या तुमच्या देहाचे दर्शन घेतल्याने काय प्राप्त होणार(तुम्हास आत्मज्ञान नाही. जगातील सर्व अभक्ष्य वस्तू भक्षण करणाऱ्या तुमचे दर्शन पापबंधाचे कारण आहे. तुमच्या कल्पितसूत्राचे श्रवण सम्यक्त्वाचा नाश करणारे आहे. ते पापबंधाचे कारण आहे. याच्या उलट आमच्या जिनेन्द्राच्या धातुपाषाणाच्या प्रतिबिंबाचे दर्शन केले तर परमवीतराग सर्वज्ञाचे ध्यान प्रगट होते व परमशांत शुभोपयोग प्रगट होतो. तुमच्या पापमयी देहाच्या दर्शनाने पापाचा बंध होतो. तुमच्या रागद्वेष कषायादि पापमलाने भरलेले, अभक्ष्य व आहाराचे लंपटी, हिंसादि-पापकार्यात सदैव रत, इतर जीवांना मिथ्यामार्गास लावणारे आहात. त्या तुमच्या दर्शनाने काय

प्राप्त होणार (उलट तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे वागणाऱ्याला सत्तर कोडाकोडी सागरापर्यन्तचा मोहनीयकर्माचा बंध होईल.

कलिकालात जैनधर्माच्या सत्यस्वरूपाला श्वेतांबर लोकांनी किती बिघडून टाकले आहे याचे थोड्या यात ज्ञान व्हावे म्हणून प्रसंगोपात या ठिकाणी थोडेसे दिग्दर्शन केले आहे, त्यावरून न त्यांच्या ठायी सत्यार्थ आप्तपणा कसा संभवेल याचा वाचकांनी विचार करावा.

याचप्रमाणे ज्याचे देव प्रत्यक्ष भयभीत झाल्यासारखे दिसत आहेत, त्यांनी भीतीमुळे आपल्या हाती चक्र, दंड, त्रिशूल, खड्ग धारण केले आहे. ते कामवेदनेने स्त्रीच्या स्वाधीन होऊन राहिले आहेत. त्यांच्या ठिकाणी क्षुधा, तृष्णा, काम, राग, द्वेष, निद्रा, वैर, विरोध वगैरे प्रत्यक्ष दिसून येत आहेत. अशा स्थितीत ते निर्दोष आहेत हे कसे मानावे(तसेच ज्यांना इंद्रियज्ञानाहून पलिकडचे ज्ञान अजून झाले नाही त्यांना सर्वज्ञपणा अथवा आप्तपणा तरी कसा प्राप्त होईल(सारांश, सर्५ वीतराग परमहितोपदेशकाशिवाय दुसरा कोणीहि खरा देव असू शकत नाही.

पूर्वापरविरोधादि दोष ज्यात नाहीत व जो सत्यार्थ पदार्थाचा उपदेश देणार तो शास्ता होय.

शास्त्यांची नांवे

परमेष्ठी परंज्योतिर्विरागो विमल: कृती।
सर्वज्ञो(नादिमध्यान्त: सार्व: शास्त्रोपलाल्यते।।७।।

अन्वयार्थ - (परमेष्ठी) परमेष्टी, (परंज्योति:) परंज्योति, (विराग:) विराग, (विमल:) विमल, (कृती) कृतकृत्य, (सर्वज्ञ:) सर्वज्ञ, (अनादिमध्यान्त:) अनादिमध्यान्त, आणि (सार्व:) सार्व ही सार्थक आठ नावे ज्याला आहेत (शास्ता उपलाल्यते) तो शास्ता होय अथवा त्यालाच आप्त म्हणावे.

विशेषार्थ - इन्द्रादिकांनी वन्द्य अशा परमात्मस्वरूपात जो राहतो त्यास परमेष्ठी म्हणतात. परमेष्ठीला अन्तरंग घातिकर्माच्या नाशामुळे अनन्तज्ञानदर्शनसुखवीर्यस्वरूपी निर्विकार अविनाशी परमात्मस्वरूप प्राप्त होत व त्या स्वरूपात तो विराजमान होतो. बाह्यत: इन्द्रादिक असंख्यात देव ज्याला नमस्कारि करतात, जो समवसरणात सभेच्या मध्यभागी तीन पीठावर असणाऱ्या तेज:पुंज सिंहासनावर चार अंगुले अधर विराजमान असतो, ज्यावर तीन छत्रे

असतात व चौसष्ठ चामरे ढ ाळिली जातात व समवसरणाच्या दिव्य संपदेने ज्याची अपरिमिति शोभा दिसते(जो इन्द्रादिकि देवांना व मुमुक्षुजीवांना धर्मोपदेशरू पी अमृताचे पान करवून त्यांना जन्ममरणापासून सोडवितो तो आप्त होय. त्यास परमेष्ठी म्हणावे. जे कर्माच्या आधीन झ ाल्यामुळे इंद्रिय-कामभोगादि विषयांमध्ये आणि विनाशिकि राज्यसंपदेमध्ये मग्न होऊन गेले, जे स्त्रियांच्या आधीन आहेत व जे विषयांनी संत्रस्त झाले आहेत, त्यांच्या ठायी परमेष्ठीपणा संभवत नाही.

परंज्योति-परं म्हणजे आवरणरहित, ज्योतिः म्हणजे ज्ञान. ज्याच्या अतीन्द्रिय अशा अनन्तज्ञानात लोकालोकवर्ती सम्पूर्ण पदार्थ आपल्या त्रिकालवर्ती अनन्तगुणपर्यायासह युगपत (एकाच वेळी) प्रतिबिंबित होतात ते भगवान परंज्योतिस्वरू प आप्त होत. त्याशिवाय अन्य, ज्यांना इन्द्रियजनित ज्ञान आहे व अल्पक्षेत्रातील काही थोड्याशा पदार्थांना जे अनुक्रमाने जाणू शकताति त्यांना परंज्योति म्हणता येते नाही.

ज्यांनी मोहनीय कर्माचा नाश केल्यामुळे सर्व परवस्तूवरील रागद्वेषाचा अभाव केला, ज्यांना इच्छा नाहीशी झाल्यामुळे वीतरागता प्राप्त झाली आहे, ज्यामुळे त्यांनी पदार्थाच्या यथार्थ स्वरू पाला जाणले आहे, वस्तूचा जसा स्वभाव आहे तसाच रागद्वेषरहित होऊन ज्याने`जाणला, त्यालाच वीतराग अथवा अर्हन्त व आप्त म्हणावयाचे.

जो कामी, विषयासक्त आहे, गामे बजावणे नृत्य इत्यादिकांमध्ये मग्न, खुष आहे, सर्व शत्रूंना नष्ट करू न आपला शूरपणा प्रकट व्हावा अशी इच्छा करणारा असेल त्याला वीतराग म्हणेता येणार नाही.

विमल - ज्याचे काम, क्रोध, मान, मायादिक भावमल नाहीसे झाले आणि ज्ञानावरणादि कर्ममल नष्ट झाले व निगोदरहिति परमौदारिक, छायाविरहित, कांतिमान, क्षुधा, तृषा, रोग, निद्रा, इत्यादिकांनी रहित अशा शरीरामध्ये जो राहतो तो अरहंत भगवान विमल म्हणावा. इतर काम-क्रोधादि दोषांनी भरलेले ते विमल नव्हेत.

कृती - ज्यांना करावयाचे शिल्लक राहिले नाही, ज्यांनी शुद्ध अनंतज्ञानस्वरू पी आत्मा जाणंला ते कृतकृत्य होत. अर्थात ही अवस्था भगवान आप्तांनाच प्राप्त होते. ज्यांनी चक्र, त्रिशूल, गदा वगैरे शस्त्रे आपमाजवळ ठेवली, जे कनककामिनीमध्ये आसक्त झाले व जे जन्म जरा मरणापासून सुटले नाहीत त्यांना कृती म्हणता येणार नाही.

सर्वज्ञ - इंद्रियांच्या सहाय्याशिवाय युगपत संपूर्ण द्रव्यगुणपर्यायांना प्रत्यक्ष जाणणारा असा सर्वज्ञ भगवान आप्त होऊ शकतो. इतरांना इंद्रियाधीन ज्ञान आहे. म्हणून ते सर्वज्ञ आप्त नाहीत.

अनादिमध्यान्त - ज्याला जीवद्रव्याच्या अपेक्षेने व ज्ञानदर्शन सुखवीर्याच्या अपेक्षेने आदि, मध्य व अंत नाही तो अनादिमध्यान्त म्हणावा. आपला भगवान आत्मा अनादिकालापासून आहे व त्याचा कधीही अन्त होणार नाही. म्हणून तोच अनादिमध्यान्त आहे.

जीवोला जन्ममरणाचे फेरे कधीही चुकणार नाहीत अथवा काही काल जीव मुक्त झाला तरी तो पुन:संसारात येणारच, त्याशिवाये गती नाही, जीव हा निराळा व ज्ञानादिगुण निराळे ते जीवांना नंतर प्राप्त होतात. याप्रमामे अनेक मिथ्या सिद्धांत ज्यांनी मानले आहेत, यांना अनादिमध्यान्त आप्तपणा कसा प्राप्त होणार (

सार्व - ज्याच्या वचनाची अथवा शरीराची प्रवृत्ती सर्व जीवांच्या हिताकरिता झाली त्या अरिहंत भगवंतालाच सार्व म्हणतात. इतर जे काम क्रोध, संग्राम वगैरे हिंसाप्रधान पापकर्म करून आपल्या व परा याचे अहिताकरिता प्रवृत्ती करतात त्यांना सार्व असे नाव देता येत नाही.

याप्रमामे आठ सार्थक विशेषणांनी युक्त शास्ता-उपदेश देणारा जो आप्त त्याचे असाधारण लक्षण सांगितले. शास्ता शब्दाची निरुक्ति अशी आहे. (शास्तीति शास्ता(म्हणजे शिष्य, जे निकट भव्य अर्थात मुमुक्षु त्यांना हितरूप शिक्षा (उपदेश) देणारा तो शास्ता म्हणावा.

यापुढे शास्ता म्हणजे आप्ता हा सत्पुरुषांना स्वर्गमुक्ति प्राप्त करून देणारा उपदेश करीत असतो, त्यापासून आपली प्रसिद्धी, सन्मान वगैरे कशाचीही इच्छा करीत नाही असे दाखवितात -

आप्ताचा उपदेश निरपेक्षा असतो.

अनात्मार्थं विना रागै: शास्ता शास्ति सतो हितम्।
ध्वनन् शिल्पिकरस्पर्शान्मुरज: किमपेक्षते।।८।।

अन्वयार्थ - (शास्ता) धर्मोपदेश करणारे अहिहंत भगवान् (अनात्मार्थं) आपली ख्याती, लाभ, पूजा वगैरेचे प्रयोजन न ठेवता (रागै:विना) तसेच शिष्यावर प्रेम (रागभाव) न करता (सत:) सत्पुरुषांना (हितं) कल्याणप्रद असा (शास्ति) उपदेश करीत असतात. (शिल्पिकरस्पर्शात्) शिल्पीच्या म्हणजे मृदंग वाजविणाऱ्या पुरुषाच्या हस्तस्पर्शाने (ध्वनन्)

नानाप्रकारचे शब्द करमारा (मुरजः) मृदंग (किं अपेक्षते) कशाची अपेक्षा करतो(अर्थात्-कशाची ही आपेक्षा करीत नाही.

विशेषार्थ - संसारात लोकाकडून जितकी कार्ये होतात ती सर्व आपला अभिमान वद्ध ावा, आपली प्रशंसा व्हावी, आपल्याला अपूर्व लाभ व्हावा या हेतूनेच होत असतात. परंतु भगवान् अरिहंत मात्र आपल्या कोणत्याही प्रयोजनावाचून फक्त जगातील जीवांचे कल्याण व्हावे म्हणून उपदेश करीत असतात. जसे मेघ हे आपले कोणतेही प्रयोजन लोकापासून साध्य करावयाची इच्छा न बाळगता यथेच्छ जलवर्षाव करतात, त्याचप्रमाणे भगवान् आप्तही लोकांच्या पुण्याच्या नीमित्ताने पुष्यप्रदेशात विहार करुन तेथे धर्मपूर अमृताचा उपदेशारू पाने वर्षाव करतात हे योग्यच आहे. कारण सत्पुरुषांचे आचरण हे परोपकारार्थ घडावयाचेच असा नियम आहे. अथवा ज्याप्रमाणे कल्पवृक्ष, धान्य व आम्रवृक्ष हे परजीवांवर उपकार करण्याकरताच फलित होतात(पर्वत हे अनेक प्रकारच्या मौल्यवान रत्नांना, वृक्षांना पाणी वगैरे पदार्थांना कशाची ही इच्छा न करता जगावा उपकार करण्याकरीता धारण करतात(समुद्र रत्ने देतो, गाई दूध देतात, ते परोपकारासाठी व दाता परोपकाराकरिताच गरिबांना धन देतो, त्याप्रमाणे सत्पुरुष परोपकाराकरिताच आपली वाणी खर्चितात सारांश-जेव्ह` उपकार करणारे पदार्थ जगात आहेत ते सर्व कशाची इच्छा न करता लोकांना आपापल्या पुष्यप्रभावाने प्रगट होतात तसेच भगवान् आप्त हेही इच्छेवाचून लोकांवर परमोपकार करण्याच्या निमित्ताने धर्मरुप हितोपदेश करतात.

आगमाचे लक्षण

आप्तोपज्ञमनुल्ल्ंघ्यमदृष्टेष्टिवरोधकम् ।
तत्त्वोपदेशकृत् सार्वं शास्त्रं कापथघट्टनम् ।।९ ।।

अन्वयार्थ - (आप्तोपज्ञं) जे सर्वज्ञ वीतरागाने सांगितले आहे, (अनुल्लंघ्यं) कोणत्याही वादीप्रतिवादीला ज्याचे उल्लंघन करता येत नाही, (अद्दष्टेष्टविरोधकम्) प्रत्येक्षा व अनुमानाने ज्यात दोष उत्पन्न होत नाही, (तत्त्वोपदेशकृत्) तत्त्व म्हणजे वस्तूचे जसे स्वरुप आहे तसेच ज्यात वर्णिले आहे, (सार्व) जे ऐकल्यापासून सर्व जीवांचे हित होते (कापथघट्टम्) आणि मिथ्यामार्गाचे ज्यात निराकारण केले आहे, (शास्त्रं) तेच खरे शास्त्र होय.

विशेषार्थ - शास्त्राचे लक्षण वर सांगितले आहे. त्याप्रमाणे ज्यात वर्णन असेल त्यालाच शास्त्र म्हणावे. हल्ली कालदोषामुळे मिथ्यामार्गाचा उपदेश करणारे पुष्कळ जीव उत्पन्न झाले आहेत व प्रत्येकाने आपपापले मत स्थापन करण्याकरिता व आपले विष कषाय पुष्ट

करण्याकरिता अनेक प्रकाराची खोटी शास्त्रे रचूनव सत्यधर्मापासून लोकांना पराङ्मुख केले आहे. सर्वांनी आपापल्या धर्मशास्त्र-परंपरेला अनुसरू न आहे म्हणून प्राचीन आहे असे वर्णिले आहे. शास्त्रावाचून हल्ली कोणताही धर्म प्रचलित नाही. ब्राह्मणांनी तर आपल्या वेंद, स्मृति, पुराणामध्ये हिंसेला प्रधान गणून अश्वमेध, नरमेधादिक यज्ञत्र करण्यामध्ये आणि जलचर, स्थलचर जीवांची हिंसा करण्यात धर्म आहे असे प्रतिपादन केले आहे. भवानी, भैरव, मरिआई वगैरे देव, बकरी वगैरे जीवांचा वध केल्याने तृप्त होतात, देवतेला आणि व्यंतरादिक पितरांना सांपिंड समर्पण केल्याने धर्म होतो, देवता मांसाहरी आहेत, राजांनी शिकार करणे हा त्यांचा धर्म आहे वगैरे गोष्टी आपल्या शास्त्रात लिहून ठेवल्या आहेत व त्याप्रमाणे लोकांची प्रवृत्तीही आहे. हरि, हर, ब्रह्मा हे परमेश्वर आहेत असे वर्णन करावयाचे व हरि गोपीस्त्रियांच्या ठिकाणी आसक्त आहे तो बासरी वाजवूनि नृत्यक्रीडा करतो, गोवर्ध्दनाचा नाश करू न त्याच्या स्त्रीचे हरण करोत वगैरे अनीतीच्या कथा ग्रंथामध्ये लिहून ठेवावयाच्या व त्या सर्व लोकांनी धर्म मानावयाच्या, हे आश्चर्य आहे.

हर म्हणजे महादेव, त्याचे अर्धे अंग स्त्रीचे व अर्धे अंग पुरुषाचे आहे. तो आपल्या सर्व अंगाला भस्माची उटी लावतो. अनेक प्रकारची हत्ता करतो व शाप देतो. त्रिशूलादि आयुधे धारण करू न लोकांचा संहार करतो. या सर्व गोष्टी शास्त्रात लिहून ठेवल्या आहेत व त्यामुळेच या खर्या आहेत असे लोक मानतात. याहीपेक्षा आश्चर्य मानण्यासारखी गोष्ट ही की महादेवाचे लिंग पार्वतीच्या योनीत आहे अशी कल्पना करू न त्यावर सतत जलसिंचन करावयाचे, त्यापुढे बेलपत्र व धत्तुऱ्याची फुले वहावयाची अशी जगामध्ये प्रवृत्ती करिवण्यासाठी या गोष्टी शास्त्रात लिहून ठेवल्या व धर्मभोळ्या लोकांनीही विचार न करता तो धर्म आहे असे मानले आहे.

ब्रह्मदेव सर्व सृष्टीला उत्पन्न करणारा म्हणून सर्वांचा पिता आहे, कामवश झाला व आपल्या मुलीशी कामसेवन करू न भ्रष्ट झाला(ऊवर्शी नावाची एक अप्सरा (देवस्त्री) होती तिच्या स्वरू पावर मोहित होऊन तो आपल्या चार हजार वर्षेपर्यंत केलेल्या तपश्चरणाच्या बळावर चार मुख धारण करू न ऊर्वशीचे स्वरू प पाहता झाला व त्यामुळे त्याचे तपश्चरण नाहीसे झाले. ऊर्वशीने त्यास शाप दिला असे चमत्कारिक व नीतीला प्रत्यक्ष विरुध्द वर्णन त्यांच्या ग्रंथात आहे.

जगाची रचना करणारा व त्याचा पालन करणाऱ्या भगवान नारायणाने कच्छपमत्स्यादिक अनेक अवतार धारण करू न दानवांचा संहार केला. मारुतीला माकड व गणपतीला हत्ती बनवून त्या गणपतीने उंदरावरक स्वार होऊन मोदकावर ताव मारलू याप्रमाणे त्यांनी आपल्या पुराणात

वर्णीले आहे. जीवांचा वध करण्यात अथवा जीवांचा वध करू न देवतेला तृप्त करण्यात(तलाव, विहिरी वगैरे खोदविण्यात मोठा धर्म आहे असे अनेक प्रकारच्या असंबध्द गोष्टी ब्राह्मणांनी शास्त्रात लिहिलेल्या आहेत. श्वेतांबरांनी तर अनेक कल्पित सूत्रांची रचना करू न स४व शास्त्रे भ्रष्ट करू न टाकली आहेत. आमच्यातीलच काही भेषधारी साधूंनी कुलदेवीची पूजा, क्षेत्रपाल ्व्यंतरादिक देवांची आराधना, पद्मावती, चक्रेश्वरी वगैरे देवतांची पूजा वगैरे अनेक मिथ्याप्ररू पण करू न शास्र्े भरू न टाकली आहेत. याशिवाय अन्य म्लेच्छादिकांनीही रचलेली आहेतच. शास्त्राशिवाय मिथ्याकल्पनेचा प्रसार तरी कसा होणार(अशा शास्त्रांच्या जोरावर अनेक प्रकारच्या मिथ्याधर्माचा प्रसार अवलंबून असतो. म्हमून प्रत्येक मनुष्याने अशा कालात परीक्षाप्रधानी बनून नंतर शास्त्राला प्रमाण मानावे.

उत्तम व खरे शास्त्र, वर जी सहा विशेषणे दाखविली ती ज्यास लागू होतील तेच समजावे. प्रथमत: शास्त्र हे सर्वज्ञ वीतरागाकडून सांगितलेले असले पाहिजे. कारण सर्वज्ञ ााशिवाय इतर कोणीही इंद्रियजनित ज्ञााने जीव-अजीवादि अतीन्द्रिय अम्रि्तक पदार्थाचे यथार्थ प्ररू पण करू शकणार नाही, पाप-पुण्य वगैरे अदृष्ट पदार्थ व परमाण वगैरे सूक्ष्म पदार्थही जाणू शकणार नाही व दूर असणाऱ्या मेरू कुलाचलादि पर्वतांचे यथार्थ वर्णनही करण्यास समर्थ होणार नाही. तसेच जीवादि द्रव्यांचे अनंत पर्याय होऊन गेले व अनंत होतील व अनंत वस्तूंचे अनंत गुण व ्नंत पर्याय आहेत. त्या सर्वांना एकसमयावच्छेदे करू न सर्वज्ञाशिवाय क्रमवर्ती इंद्रियजन्य ज्ञानधारी कसा जाणू शकेल (म्हणून सर्वज्ञाशिवाय इतरांना यथार्थ शास्त्रनिरू पण करता येणे संभवनीय नाही. सत्यार्थ निरू पण फक त सर्वज्ञाशिवाय इतरांना यथार्थ शास्त्रनिरू पण करता येणे संभवनीय नाही. सत्यार्थ निरू पण फक्त सर्वज्ञाच्या ठिकाणीच संभवते. ज्याला रागव्देष आहेत, ज्याला आपला अभिमान वह्व ावा अशी च्छिा आहे, ज्याला विषयांचा लोभ आहे व जो जगात आपली प्रसिध्दी व्हावी असे इच्छित असेल तो सत्य कधीही सांगू शकणार नाही. यावरू न सर्वज्ञ वीतरागांनी निरू पण केलेल्या शास्त्रालाच फक्त प्रमाणता येते. ज्या शास्त्रात वादी प्रतिवादींना अनेक दोष दाखिवता येतात असे शास्त्र प्रमाण मानू नये, तर ज्याला वादीप्रतिवादी उल्लंघन करू शकणार नाहीत व ज्या शास्त्रात प्रत्येक्षा अथवा अनुमन प्रमाणाने बाधा येत नसेल तेच खरे शास्त्र जाणावे. ज्यात तसे दोष येत असतील ते खरे नव्हे.

ज्या शस्त्रात तत्त्वाचा निर्णय नसेल(हेयोपादेय, कृत्य-अकृत्य, देव-कुदेव, धर्म-अधर्म, हित-अहित, ग्राह्य-अग्राह्य, भक्ष्य-अभक्ष्य वगैरे विषयांचा निर्णय करू न वस्तूचे खरे स्वरू प दाखिवले नसेल (उलट पोकळ शब्दांडंबर माजवून फक्त लोकरंजन करण्याचाच ज्याचा हेतू असेल(ज्यामध्ये असत्य गोष्टी, देशकथा, राजकथा, चोरकथा, स्त्रीकथा, कामकथा वगैरे

संसारात बुडिवणाऱ्या विकथांचेच कथन असेल(ज्यामध्ये आत्मा संसारापासून पराङ्मुख होऊन आपले स्वरू प जाणून संसारातून कोणत्या रीतीने त्यास उध्दरू न जाता येईल यासंबंधी वर्णन नसेल ते मिथ्याशास्त्र जाणावे. ज्यामध्ये जीवादिक तत्त्वांचे वर्णन असून सर्वांचे हित करणारा उपदेश असेल ते तत्त्वोपदेश करआमारे शास्त्र समजावे. ज्यामध्ये प्रणीमात्रांची हिंसा करावी असे सांगितले असेल, मांसभक्षण, जलस्था-आकशगामी जीवांच्या संहाराचा विधी, जारण, मारण, उच्चाटन, परधन-हरण, संग्राम, वशीकरण, ग्रामविध्वंसनाचे उपाय वर्णीले असतील ते शास्त्र सार्व म्हणजे सर्वांचे हित करणारे नव्हे. ज्यामध्ये कुमार्गाचे निवारण कसे करावे, स्वर्ग-माक्षाचा उपाय गोणता वगैरे सांगितले ते कापथघट्टन विशेषणयुक्त शास्त्र म्हणावे. ज्यामध्ये शृंगार वीररसादिकांचे वर्मन करुन कुमार्गाकडे प्रवृत्ती करविली असेल(जुगार, मद्यमासादिक व्यसनाकडे जे वाचल्यापासून प्रवृत्ती होत असेल(अनंत संसारात बुडिवणार्या रागी, द्वेषी, विषय व कषायी देवांची सेवा करावयाचा ज्यात उपदेश असेल(पाखंडी भेषधारी साधूंची उपासना करावी असे ज्यात वर्णन केले असेल ती सर्व शास्त्रे खोटी समजावी. ज्यांना विशेष समजत नसेल त्यांनी निदान एवढे तरी लक्षात ठेवावे की जे वीतराग देवांनी प्ररू पण केलेले शास्त्र असेल त्यात रागद्वेषादिक कषायांचा अभाव व सर्व जीवावर दया हे दोन तरी मुख्य असणारच. हे दोन्ही ज्यात नसतील ते खरे शास्त्र नव्हे. याप्रमाणे या श्लोकात आगमाचे लक्षण सांगितले.

आता तपस्वी म्हणजे सत्यार्थ गुरुचे स्वरू प सांगतात -

गुरू चे लक्षण

विषयाशावशातीतो निरारंभो (परिग्रह(।।
ज्ञानध्यानतपोर्कतस्तपस्वी स प्रशस्यते ।। १० ।।

अन्वयार्थ - (विषयाशावशातीत:) पचेंद्रियांच्या विषयांच्या इच्छेचा ज्याने नाश केला असेल, (निरारंभ:) षट्काय जीवांचा घात करणाऱ्या आरंभाचा ज्याने त्याग केला असेल, (अपरिग्रह:) अंतरंगबिहरंग संपूर्ण परिग्रहाचा ज्याने त्याग केला असेल व (ज्ञानघ्यानतपोरक्त:) ज्ञान, ध्यान, तपश्चरणात जो मग्न असेल (स तपस्वी प्रशस्यते) तोच गुरु प्रशंसायोग्य म्हणावा.

विशेषार्थ - जो रसनेन्द्रियाच्या स्वाधीन होऊन अनेक प्रकारचे रसास्वाद घेण्यात आसक्त झाला असेल, कर्णेन्द्रियाच्या वश होऊन आपली स्तुती ऐकण्याची ज्यास इच्छा असेल, मनोइंद्रियाच्या आधीन झाल्याने ज्ञानाचा अभिमान ज्यास उत्पन्न झाला असेल, नेत्रांनी मनोहर रू प, राजवाडे, बागबगीचे, वस्त्रालंकार पहावे असे ज्यास वाटत असेल, कोमल शय्येवर शयन

करावे, उच्च आसनावर विराजमान व्हावे, सुगंधी द्रव्याची उटणी अंगास लावावी, वस्त्राभरणांनी देह सुशोभित करावा, विषयांचा उपभोग यथेच्छ घ्यावा वगैरे प्रकरची ज्यास इच्छा होत असेल तो इतरांना विषयापासून पराङ्मुख करुन वीतराग धर्माकडे प्रवृत करणार नाही. तो आपणासारखीच सराग मार्गाकडे प्रवृत्ती करुन संसारसमुद्रत बुडवून टाकील. म्हणून ज्याला विषयाची इच्छा नाही तोच गुरुवंदन करण्यायोग्य आहे. विषयावर प्रीती करणारा असेल त्यास आत्मज्ञान नसते म्हणून त्यास शास्त्रात बहिरात्मा म्हटले आहे तो गुरु कसा होऊ शकेल(त्रसस्थावर जीवांचा घात करण्याचे कार्य ज्याने सोडले नसेल त्यास पापाची भीती नाही असेच म्हटेल पाहिजे. मग अशा पापिष्ठाला गुरुपणा कसा देता येईल (चौदा प्रकारचे अंतरंग परिग्रह व दहा प्रकारचे बाह्य परिग्रह धारण करणाऱ्या पुरुषाला गुरु म्हणता येणार नाही.

परिग्रह धारण करणारा मनुष्य स्वत:च संसारात फसून गेलेला, तो अन्य जीवांचा उध्दार कसा करू शकेल(मिुथ्यात्व १, स्त्री-पुरुष-नपुसक वेद २, राग ३, द्वेष ४, हास्य ५, रति ६, अरति ७, शोक ८, भय ९, जुगुप्सा १०, क्रोध ११, मान १२, माया १३, लोभ १४, या चौदा अंतरंग परिग्रहाचे स्वरू प संक्षेपात असे आहे. (इतर ग्रंथात रागद्वेष वेगळे मानले नसून ते क्रोध लोभात अंतर्भूत आहेत.)

१. मिथ्यात्व - यद्यपि मनुष्य शरीर, शरीराचे नाव, शरीराचे रू प, पर्यायान्तर्गत शरीराच्या आधाराने असणारे जाति, कुलल, राज्य, धन, कुटुंब, यश, अपयश, उच्चनीचपणा, दारिद्र, मान्यता, हीनपणा, ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्यशूद्रादिक वर्ण, स्वामी, सेवक, यतिपणा, गह्रहस्थपणा इत्यादी अनेक प्रकार कर्मापासून उत्पन्न होणारे आहेत स्वरू प नव्हेत असा अनुभवही आहे(तरी पण अनादिकालापासून मिथ्यात्वकर्माच्या उदयाने आपल्यामनावर त्याचा इतका दृढ संस्कार झालेला असतो की, या परद्रव्याचा नाश झाल्याने आपला नाश होतो अशी आपली झालेली समजूत बदलू शकत नाही. परद्रव्याच्या हीनाधिकतेमुळे आपलीही तशीच अवस्था होते. आपणास वाटते. जरी आपल्या मुखाने या सर्व वस्तू आत्मस्वरू पाच्या नाहीत, परस्वरू पी विनाशिक आहेत असे आपण म्हणत असतो तथापि अंतरंगात त्यांच्या संयोगिवयोगापासून आपले परिणाम सुखदु:खात्मक होतात. यालाच मिथ्यात्व नामक परिग्रह म्हणातात.

२. वेद - स्त्री-पुरुष-नपुंसकाशी कामक्रीडा करावी असा अंतरंगात विकार उत्पन्न होणे हा हेतू परिग्रह होय.

३. राग - देह, धन, स्त्री, पुत्रादि परद्रव्यावर प्रीती उत्पन्न होणे यास रागपरिग्रह म्हणतात.

४. द्वेष - लोकांचे ऐश्वर्य, यौवन, धन, कीर्ती, राज्य, वैभव वगैरे पाहून ते आपणांस नाहीत म्हणून त्याबद्दल आपल्या मनात वाईट वाटू देणे यास द्वेष परिग्रह म्हणातात.

५. हास्य - हसण्याचे परिणाम होणे हा हास्य परिग्रह होय.

६. भय - आपणांस मरण प्राप्त होईल, अथवा कोणाचा तरी वियोग होॅल, अथवा वेदना प्राप्त होतील म्हणून भिणे यास भयपरिग्रह म्हणतात.

७. रति - आपणाला आवडणार्या पदार्थावर प्रेम करणे यास रतिपरिग्रह म्हणतात.

८. अरति - आपणाला न आवडणाऱ्या पदार्थावर प्रेम न करणे यास रतिपरिग्रह म्हणतात.

९. शोक - इष्टयोग झाल्याने परिणामामध्ये क्लेश उत्पन्न होणे यास शोकपरिग्रह म्हणतात.

१०. जुगुप्सा - किळस येण्यासारख्या पदार्था४चे तिन केल्याने अथवा त्याचा स्पर्श वगैरे केल्यामुळे पिरणामामध्ये ग्लानी उत्पन्न होणे यास जुगुप्सा म्हणातात. अथाव दुसऱ्याचा उत्कर्ष झालेला न पाहवणे यासही जुगुप्सा परिग्रह म्हणतात.

११. क्रोध - आपल्या परिणामातक्षोभ उत्पन्न होणे यास क्रोधपरिग्रह म्हणतात.

१२. मान - उच्च जाति, कुल, तप, रूप, विज्ञान, ऐश्वर्य, बल वगैरेच्या गर्वाने स्वत:स उच्च मानणे व दुसर्याला नीच समजून आपले परिणाम कठोर करणे हा मानपरिग्रह जाणावा.

१३. माया - मनात सदैव कपट ठेवणे म्हणज आपल्या मनात असेल त्याविरुध्द भोसविणे यास मायापरिग्रह म्हणतात.

१४. लोभ - परद्रव्याची इच्छा करण्याचे परिणाम होणे यास लोभपरिग्रह म्हणेतात.

यापमाणे संसाराचे मूळ, आत्म्याचा घात करणारे आणि तीव्र बंधाचे कारम असे हे अंतरंग चौदा परिग्रह आहेत.

याचप्रमाणे क्षेत्र, वास्तु, हिरण्, सुवर्ण, धन, धान्य, दासी, दास, कुष्प आणि भांड असे दहा प्रकराचे बाह्य परिग्रह आहेत. अंतर्बाह्य चोवीस परिग्रहांचा त्याग करणार्या निर्ग्रंथ मुनीच्या ठिकाणीच गुरुपणा संभवतो. स्ंयम धारण केला असूनही अंतर्बाह्य परिग्रहांनी ज्याचे मन मलिन असेल त्याला गुरु म्हणता येणार नाही. जे रात्रं-दिवस बसता, उठता, निजता, भोजन करीत असतानाही ज्ञानभ्यासात, धर्मध्यानात, इच्छानिरोध स्वरूपी तपश्चरणात लीन असतात तेच गुरू

प्रशंसनीय आहेत. मान्य आहेत, पूज्य आहेत, वंद्य आहेत. या गुणाशिवाय इतरांना सम्यग्दृष्टि पुरुष वेदन करीत नाही. कोठे कोठे (ज्ञानध्यानतपोक त(असाही पाठ आहे. ज्ञान, ध्यान व तप यामध्ये जो लीन आहे असा गुरू असावा याप्रमाणे देव-गुरु-शास्त्राचे श्रध्दान करणे हे सम्यग्दर्शनाचे लक्ष ाण समजावे.

नि:शंकित अंग

इदमेवेद्दशमेव तत्वं नान्यन्न चान्यथा ।
इत्यकम्पायसाम्भोवत्सन्मार्गे(संशया रुचि: ।। ११ ।।

अन्ययार्थ- (तत्व इदं एवं) आप्त आगम गरुने जे सांगितले तेच तत्त्व आहे व (ईदृशं एव) याच प्रकारचे आहे. (न अन्यत्, न अन्यथा) दुसरे नाही, दुसऱ्या प्रकारचे नाही. (इति आयसांभोवत् अकंपा) अशी तरवारीच्या धारेच्या पाण्यासारखी निष्कंप (सन्मार्गे) सन्मार्गामध्ये (असंशया) संशयरहित (रुचि:) रुचि म्हणजे श्रद्धान असणे या नि:शंकित गुण म्हणतात.

विशेषर्थ - जगात जे गदा, चक्र, त्रिशूलादिक अनेक शस्त्रे धारण करू न स्त्रियांमध्ये आसक्त त झाले आहेत त्यांना व क्रोध, मान, माया, लोभाने अनेक प्रकारचे कर्तव्य करू न दाखविम्याची ज्यास च्छिा आहे अशा कुदेवांना देव मानेतात. हिंसा करण्यात धर्म आहे, काम-क्रोधादि उपर्तन्न झाले तरी धर्माची`हानी होत नाही असे निरू पण करमाऱ्या खोट्या आगमाला शास्त्र म्हणतात. अनेक भेष धारण करणाऱ्या पाखंडी, कामी, क्रोधी, लोभी, अभिमानी कुगुरू ला गुरू म्हणतात. परंतु वास्तविक हे गुरू नव्हेत, ही शास्त्रे नव्हेत व हे देवही नव्हेत, अशी ज्याची पक्क की श्रद्धा आहे, त्याचे मन लबाड माणसांनी योजलेल्या अनेक प्रकारच्या खोट्या युक्ति त-प्रयुक तींनी, मंत्रतंत्रादिकांनी मुळीचि चलायमान होत नाही. जिसे तरवारीच्या धारेचे पाणी हे हवेने चंचल होत नाही, तसे मिथ्यादृष्टी लोकांच्या वचनरू प हवेने सम्यग्दृष्टी पुरुषाचे परिणाम सत्यार्थ देव शास्त्र-गुरु व धर्माच्या स्वरू पाविषयी संशयित होत नाहीत. त्या पुरुषाला नि:शंकित गुण आहगे असे समजावे.